

ХРИСТИЈАНИЗАЦИЈА НУБИЈЕ И ВЕЗЕ СА ВИЗАНТИЈОМ ДО X ВЕКА

Слависа Тубин*
Епархија
зворничко-шумланска,
Бијељина

Апстракт: Рад се бави христјанизацијом Нубијских земаља и широчаким и војним контактима ових простора са Византијом до X века. Примање Христове вере у Нубији је било јокренуто уникалним историјским шоковима и није било директно повезано са христјанизацијом Етиопије или Египта. Индикације о првим поухваћенима покрштавања можемо праити још од апостолског периода. Коначно покрштавање све три нубијске државе (Нобатија, Макурија и Алодија) бива остварено у VI веку. Мисије Јустинијанове крштењско-дипломатске политике уводе Нубије међу народе православне икумене. Нубијско шло је било место такмичења православних и монофизитских посланстава. Исламска освајања у VII столећу нацила су шеријоријални јаз између Нубије и Ромејске имерије, али живе везе међу њима можемо да идентификујемо чак и шоком X века. Изузев шеме христјанизације, основно питање овог рада тласи: да ли Нубијске земље прекидају односе са православном Византијом или остају део византијског света ујркос исламским освајањима Етиопије?

Кључне речи: христјанизација, Нубија, Макурија, Византија, Јустинијан.

Увод

Између римског Египта, у коме су први корени христјанизације апостолског порекла, и Етиопије која је Христову веру примила у IV веку, налазила се цивилизација народа који је насељавао Нубијске земље.¹

* slavisa.tubin91@gmail.com.

¹ Под појмом Нубије, Нубијских земаља или Судана подразумевамо Царство Куш у раној антици, његовог наследника Краљевство Мерое и даље њене средњовековне наследнике: Нобатију, Макурију, Алодију, као и номадски народ Блемија (Беја). Средњовековна Нубија представља у ужем смислу уједињену земљу под Макуријом, која је после

Христијанизација ових земаља такође је била остварена благодарећи упућености на Византију кроз јединствени историјски пут (Мајендорф 1997, 100–105). Будући да се животно позиционирала између две претходно поменути цивилизације афричких народа, нубијска хришћанска култура је добрим делом незаслужено запостављена од стране модерне црквене историографије православних народа. Изузетак је јелинска историографска школа,² која Нубију веже за византологију и сматра је „афро-византијском државом“ (Zacharopoulou 2019, 41). Ову велику цивилизацију одликује особити значај у погледу делатности Цркве Христове кроз историју. Иако је наспрам поменутих афричких суседа последња христијанизована (VI век), најдуже је опстала као православна оаза у окружењу монофизитских и исламских земаља. Такође, Нубијци су војно били уникатни по томе што су у инвазијама Рашидунског калифата једини осујетили тежње исламске експанзије за разлику од супер сила тог периода — уништеног Сасанидског царства и побеђене православне Византијске империје. Теорије које преовладавају у историографији говоре о нагом прекиду веза *Нубијских земаља* са Византијом (монофизитске Алодије и православне Макурије) услед арабљанских освајања Египта. Но ипак, индикације и доказе о одржавању живих контаката Нубије са Ромејским царством можемо пратити све до X века.

1. Корени ране христијанизације Нубије

Када је реч о упућености на Ромејску империју, за коју су новохристијанизовани народи везивали у духовном и културолошком смислу своју припадност, треба истаћи да ни Нубијци нису били изузетак. Сами корени христијанизације овог народа највероватније сежу до апостолског периода. Приликом разматрања питања порекла Нубијаца, треба нагласити да су они били потомци и наследници Краљевства Мерое,³ које је

VII века апсорбовала у себе области Нобатије и била у савезу државне заједнице са Алодијом (Zacharopoulou 2019, 41). Уједињење Нобатије и Макурије под влашћу ове друге десило се најкасније до 710. године (Drzewiecki 2016, 16).

² Западна историографија током XX столећа, али и у XXI веку достојно посвећује своја истраживања Нубији, коренима христијанизације и њеној црквеној структури. Поред англофоних и афричких историографских школа у Европи хришћанском периоду *нубиологије* (*Nubiology*) изразиту пажњу посвећује пољска археолошка и историографска школа. Историја *Нубијске Цркве* заслужује посебна истраживања, почев од историје Цркве у Египту и Етиопске Цркве, тим пре јер је Нубија некада била део како *византијској комонвелти*, тако и православног света.

³ О паду Мерое и њеним нубијским наследницима, в. Zacharopoulou 2016, 232–235.

неговало наслеђе древног фараонског Царства Куш.⁴ Управо на примеру Краљевства Мерое можемо уочити индикације најраније христијанизације међу нубијским становништвом. Ту је најпре потребно расправити један семантички феномен који увелико отежава историографска истраживања источноафричких народа античког и средњовековног периода. Наиме, реч је о синонимима старогрчких и византијских извора који су термин „Етиопљана“ користили када приповедају о Етиопљанима, Коптима изразито црне пути или Нубијцима (John of Efesus 1860, 314, 315; Natke 2013, 52).⁵ Такође, термин Индије у античким изворима примарно означава појам земаља тамнопутих људи, који су живели од рога Африке до граница коптског Египта.⁶ У том смислу идентификација Нубијаца и њихових земаља захтева смислена тумачења и сагледавање једне шире слике, који помажу у ближе одређивању и разграничењу помена Нубијаца од етиопских суседа на Истоку и Копта на Северу (Munro-Hay 1997, 11–12). Нубијци, као они који су названи „Етиопљанима“, појављују се и у домицијалним изворима. Тако се један нобатијски владар ословљава речима: „Εὐὲ Σιλκῶ, βασιλεῦκος Νοῦβάδων καὶ ὄλον των Αἰθιοπῶν“ (Zacharopoulou 2016, 231). Јелински термин „Етиопљанин“ подразумева аналитички опрез како у класичним историјским изворима, тако и у Светом Писму (Anderson-Kalu 2005, 75–76). Наиме, најбољи пример за то јесте новозаветна прича⁸ о етиопском ушкопљенику (Дап 8, 26–39). Дела апостолска нам говоре о идентитету новопросветљеног да је био ризничар етиопске царице. Назив *Кандакија* највероватније није било лично име, већ је то била титула (ή κανδάκη). Ову титулу су носиле владарке Мерое у Нубији (Anderson-Kalu 2005, 76).

⁴ О библијском пореклу нубијских предака Кушита видети: Пост 10, 6–8 (Јевтић 2004, 48).

⁵ Јован Ефески као главни извор за христијанизацију *Нубијских земаља* доприноси терминолошким кофузијама. Он сагледава Нобатију, Макурију и Алодију као комплексну и јединствену нубијску цивилизацију, али појам Нубије чешће користи када говори о Нобатији, док Алодију често назива Етиопијом.

⁶ Конфузији византијских извора доприноси и обрнути феномен мешања становника Индијског потконтинента са Етиопљанима. Тако у свом делу *Praecepta militaria* (X век) Никифор II Фока назива Индијце „Етиопљанима“ (Αἰθιοπας), о чему видети: *Стратегиј* 1995, 16. Код Михајла Сиријског, који је један од главних извора за Нубију, појам *Индије* означава Етиопију блиску Арабији. Исти писац нам даље пружа упутство за читање нубијске енигме када каже: „Кушити који су *Ешиоипљани*, а који живе у областима *Индије*“ (Michael the Great 2013, 94).

⁷ „Ја, Силко краљ (самодржац) Нобатије и свих Етиопљана“.

⁸ „Етиопљани“ су чак и у Старом Завету појам не само за удаљене земље Царице Савске или Куша, већ и за тамнопуте израиљске суседе уопште. Пример за то јесте опис рата цара Асе са „Заром Етиопљанином“ и „Етиопљанима“ (2Дн 14, 9–15).

Сведочанство Јевсевија Памфила о Матејевом јеванђељу, које је у црквеној заједници оставио апостол Вартоломеј а пронашао Пантен у „Индији“, пружа индиције да би се ту могло радити о *Нубијским земљама*, што би било директно сведочанство о континуитету апостолске и ранохришћанске мисије међу Нубијцима (Памфил 2003, 132).⁹

У доба раних отаца Египатске пустиње незаобилазан је помен аве Мојсија Мурина (ὁ Μωυσής Μουρίν). Потоњи извори вежу његово не-коптско порекло за Етиопију, но елементи његовог житија који говоре да је он био тамнопути роб, усмеравају нас ка другом правцу размишљања. Наиме, авино порекло не указује на удаљену Етиопију, већ на *Нубијске земље*¹⁰ јужно од Египта, а које су биле извор тамнопутних робова за римски Египат.¹¹ Случај аве Мојсија није био усамљен пример. Порвх свега, *Историја монаштва у Етиопији* помиње постојање „етиопљанских манастира“ око Тебе, који својим називом највероватније сведоче о присуству нубијских монаха у Египту (Zacharopoulou 2016, 235). У прилог постојању монашких заједница у самој Нубији говоре и археолошки налази из IV века¹² (Martens-Czarnecka 2015, 249).

⁹ Појам *Индије* обухватао је широки простор: Нубије, Етиопије, па чак и дела Арабљанског полуострва. Но будући да нам Памфил приповеда како је Пантен ишао из Египта у проповедничку мисију према *Индији*, могуће је претпоставити како се ту у ствари највероватније ради о Нубији која је била први сусед Египта на путу ка тамнопутим земљама Истока. Ако би узели у обзир чињеницу да је ипак реч о Етиопији или Арабији (у овом помену Индије), Пантена би опет пут незаобилазно водио кроз Нубијске земље, кроз које би морао проћи на путовању према Етиопији и Арабији. Будући да је његова мисија била проповедничко-крштењска, чини се извесним да би и пут кроз Нубију био попраћен објављивањем Јеванђеља.

¹⁰ Житије аве Мојсија Мурина на јелинском језику састављено је у X веку и текст назива тамнопутог светитеља „Етиопљанином“ у ширем смислу (Starodubcev 2019, 1). Вредан помена јесте и податак да авин средњовековни назив „Мурин“ (Μουρίν) врло извесно може да упућује на етничку везу са нубијском Макуријом (Μακουρία), те да би се сходно свом пореклу ава Мојсије могао назвати „Макурином“ или „Макуријанцем“. Другачији приступ нубијском пореклу аве Мојсија можемо имати благодарећи његовом животопису. Први део авиног живота карактерише његов разбојнички живот (Starodubcev 2019, 1), док његова мученичка смрт говори о немирним областима у којима су се подвизавали монаси. Ове области су заправо биле непрестано нападане од стране разбојника. Многобројни су примери сведочанстава о разбојничким нападима у Египту. Један такав пример налазимо код Руфина (Руфин 2016, 136). Граничне области из које су долазили тамнопути нападачи биле су на југоистоку египатске границе где је био нубијски народ Блемија. О њиховом пореклу видети подробније: Barnard 2009, 19–22; Paul 1954, 20–27.

¹¹ Афрички робови примарно су долазили из Нубије и за време Арабљана. Једно такво сведочанство доноси Михајло Сиријски (Michael the Great 2013, 152).

¹² У Нубији је поред еремитског монаштва развијано и киновијско. Организација киновијског монаштва у православној Макурији, у области око њене престонице Донголе, пратила је византијски образац оснивања манастира у ближој околини престонице (Obłuski 2019, 142).

2. Коначна христијанизација Нубије у VI веку и исламски фактор

Византијска геополитичка стремљења почетком VI века настојала су да организују и обезбеде трасу трговачког Пута свиле ка Индији и Кини који би заобишао Сасанидску Персију. Политика ромејских царева Јустина и Јустинијана поклањала је, с тим у вези, нарочиту пажњу Африци и Црвеном мору, у оквиру којих се распростирао овај алтернативни коридор¹³ (Zacharopoulou 2016, 233–234). Улога верске дипломатије у томе је била од нарочитог значаја. Дипломатски напори су подракумевали и крштењске мисије. Нубија је била место надметања између православних и монофизита на пољу христијанизације народа јужно од Египта. О својеврсном такмичењу православних са монофизитима у Нубији сведочи Михајло Сиријски (Michael the Great 2013, 94). Јован Ефески казује да су Нубијске земље биле простор надметања мисија царских супружника Јустинијана и Теодоре. Јустинијаново посланство је имало успеха у средњонубијској Макурији, док су њени северни и јужни суседи Нобатија¹⁴ и Алодија прихватили црквену структуру монофизитске догме¹⁵ захваљујући царици Теодори. Најпре је христијанизована Нобатија до 543. године, док се Макурија појављује као нација христијанизована у православљу под утицајима царева Јустинијана и Јустина II до 567. године (John Bishop of Ephesus 1860, 251–256; Munro-Hay 1997, 24). Последња је христијанизована Алодија благодаречи утицају Епископа Лонгина Нобатијског око 580. године, чиме је дефинитивно завршено превођење *Нубијских земаља* у хришћанство под византијским утицајима (John Bishop of Ephesus 1860, 314–326). Будући да је била најближа нубијска земља Етиопском царству и његовој престоници Аксуму, Алодија је трпела одређене црквене утицаје и из тога правца (Natke 2013, 161–162). Следствено, Јован Ефески сведочи да су присталице монофизитске јереси Јулијана Халикарнаског дошле у Алодију из етиопске престонице Аксума (Munro-Hay 1997, 20, 23).

Појава ислама и потоња арабљанска освајања ромејских земаља у VII веку нису битно утицала на нубијско хришћанство. Нубијска Макурија је у војном смислу била једина хришћанска држава на свету ко-

¹³ Географски опис и политички значај ових земаља у Јустинијаново време доноси монах Козма (*The Christian Topography of Cosmas* 1897, 55–63). Он је сведочио како у његово доба (око 549. године) хришћанство цвета у Нобатији (Munro-Hay 1997, 24).

¹⁴ Православна јерархија у Нобатији помиње се у XI веку (Munro-Hay 1997, 27).

¹⁵ Михајло Сиријски сведочи да је поред православних и монофизита било и присталица јереси Јулија Халикарнаског широм земаља „Индијаца и Кушита“ (Michelle Syrien 1905, 226).

ја је војно зауставила „исламску бујицу“ Рашидунског калифата, који је био приморан да са Макуријом закључи дипломатске споразуме.¹⁶ Штавише, Нубија је постала заштитник хришћана Египта¹⁷ (Martens-Czarnecka 2015, 250–251). Истини за вољу, појава арабљанског фактора укинула је непосредне територијалне контакте између Византијске империје и Нубије,¹⁸ али они нису сасвим ишчезли, већ су одржавани трговачким путем преко арабљанских територија.

Када је реч о уређењу црквеног живота, Алодија је од самих почетака у VI веку припадала монофизитском свету, док је Макурија подржавала халкидонску догму. Такво стање трајало је све негде до IX века, када је изгледа у Макурији озваничена монофизитска вера. Михајло Сиријски сведочи да се макуријански престолонаследник у IX веку причестио у монофизитској заједници са њиховим патријархом Дионисијем у Багдаду, исповедајући једну природу у Христу (Michael the Great 2013, 153). Историјска је енигма зашто је снажна држава попут Макурије, која је дуго времена љубоморно неговала континуитет православне јерархијске структуре, изненада прихватила монофизитску догму. Православни Патријарх александријски Евтихије (933–939) тврдио је да се разлог прихватања монофизитске јерархије у Макурији читовао у томе да су монофизити, пошто у Александрији привремено није било православног патријарха, почели да рукополажу нубијску јерархију користећи се црквеним ауторитетом који је у њиховим очима поседовао овај град¹⁹ (Munro-Hay 1997, 25). Улазак Макурије у сферу монофизитског

¹⁶ У арабљанском маниру они су се називали *Бакш*. О делимичном текстуалном садржају првог таквог споразума видети опширније: Drzewiecki 2016, 14.

¹⁷ С обзиром на то да је 748. године утамничен патријарх Михаило у Египту, макуријански василевс Киријак је овај догађај узео као верски *casus belli*. Ратни успех Нубије и њени притисци са југа узроковали су блажи став арабљанске власти према хришћанима Египта.

¹⁸ Ромејска империја је, током периода VIII-X века, у територијалном смислу представљала само сенку своје некадашње распрострањености из доба цара Јустинијана и његових наследника, када је делила границу са Нубијцима. Након VII века Византијско царство је било одсечено од Нубије водама Средоземља и арабљанског Египта. Но ипак, Византија је у верском, културолошком и трговачком смислу задржала привлачност и квалитете прворазредне силе. Будући да је представљала цивилизацијски епицентар Европе и Оријента, она је наставила да врши улогу примамљивог трговачког партнера, као и културолошког узора осталим хришћанским државама чак до најудаљенијих граница.

¹⁹ Поштујући предањска правила аутономне *Нубијске Цркве* која је зависила од Александријске Патријаршије, монофизитски епископи Нобатије и Алодије прелазили су поприличан пут и долазили су по посвећење у Александрију. Тако је чинила и православна јерархија Макурије све док верске забране, имплициране арабљанском

света није подразумевао и културолошки прекид веза са РOMEЈСКОМ империјом. Њен сложени и специфични хришћански и културолошки стил у Макурији и даље је био подражаван. Иза њега су остали примери монументалних храмова, декоративних фресака, државних палата и дворских обичаја. Након прихватања монофизитства и даље је била неоспорна приметна разлика између, с једне стране, Макурије и, с друге стране, Копта или Етиопљана који су монофизитство истицали на примеру патриотизма, односно употребе народног језика у богослужбеном жи-

воту. Но ипак, снажни византијски културолошки утицаји и даље су опстајали, о чему сведочи феномен непрекинутог континуитета кориштења јелинског као примарног богослужбеног језика читаве Нубије.

политиком, нису дуже времена оставиле празном православно катедру у Александрији. Макуријанци, који су били дошли на посвећење, прихватили су у једном тренутку ауторитет монофизитског првојерарха и од њега почели примати посвећење. То је врло брзо довело до прихватања и усвајања монофизитске догме у Макурији. Делимичну рестаурацију православне јерархије у Макурији можемо идентификовати кроз низ епископа током XI века (Мунго-Нау 1997, 30).

3. Путеви нубијских веза са Византијом у X веку

3.1. Трговачки контакти

Непобитна је чињеница да су у историографији преовладале бројне теорије о краху нубијско-ромејских веза, непосредно по исламском освајању Египта.²⁰ Међутим, да ли је то заиста било тако? Сажето казано, да ли се можемо задовољити теоријом према којој је постојана доминација јелино-византијске културе у *Нубијским земљама* била плод континуитета временски ограничених утицаја дуж VI и VII века? Употреба грчког језика²¹ како на двору, тако и у богослужењу *Нубијске Цркве*, затим државна идеологија укључујући и дворске титуле јелинофонског типа²², садржи алузије на Ираклијеву реформу и увођење грчког као службеног језика Ромејског царства²³ (Острогорски 1998, 122). Освајање Египта од стране Арабљана онемогућило је непосредни територијални контакт између Византије и Нубије, али културолошке везе нису престале. Оне су, пре свега, биле мотивисане трговачким разлозима,²⁴ а Арабљани се у том светлу јављају као територијални и царински посредници који, вођени прагматичним циљевима, нису ограничавали трговачку везу будући да су имали царинске користи од исте. Ослањајући се на оновремене арабљанске и византијске изворе питамо се: да ли теорије о краху нубијско-византијских односа ради територијално непремостивог арабљанског фактора имају неоспорну веродостојност?

Михајло Сиријски сведочи како је у доба калифе Ал-Мутасима (796–842) појава дипломатско-трговачке мисије макуријанског престолонаследника — регента Ђорђа²⁵ у Багдаду оставила приличне утиске на

²⁰ Ове хипотезе засноване су на нубијском сећању на Византију (Zacharopoulou 2019, 45–52), иако арабљански извори континуирано, изузев Ромејске империје, још једино Нубију (ал-Нуба) називају Рум (Рим), или пак, поврх свега, казују да поменути земља прати ромејске обичаје (Zacharopoulou 2019, 43).

²¹ О улози грчког као званичног језика у Нубији до касног средњег века видети опширније: Burstein 2008, 43–54.

²² За дворске титуле византијског порекла на макуријском двору видети подробије: Zacharopoulou 2019, 44.

²³ Све до императора Ираклија, службени језик на ромејском двору био је латински. Његовом реформом нови службени језик је постао грчки, а то је најпре утицало на јелинизацију дворске титулатуре. Сама царска титула *imperator* и *august* замењена је грчком народном титулом βασιλεύς. О нубијском усвајању титуле βασιλεύς видети опширније: Martens-Czarnecka 2015, 250.

²⁴ Један археолошки налаз одређеног типа византијске кадионице у Макурији (откриће из 1967. године) указује на доказе о живој трговини са Византијом и после арабљанских експанзија у VII веку (Wyźgoł 2017, 785).

²⁵ Ђорђе I (860–920) био је син макуријанског краља Захарија III (822–854).

савременике²⁶ (Michel le Syrien 1905, 91–93; Welsby 2002, 74). Не знамо са сигурношћу да ли је долазак макуријанског посланства близу граница Ромејске империје била прилика за дипломатски сусрет са њиховим посланством. Упоредо са тим, остварени успех макуријанске мисије, оличен у закључивању дипломатско-трговачког уговора са исламским калифатом, апсолутно би могао да подразумева клаузуле нубијске трговине са Византијом и арабљанског царинског посредништва.²⁷ У том смислу крајње је интригантан податак Михајла Сиријског када каже да су долазак и боравак нубијског посланства имали за последицу прелазак војске двојице арабљанских команданата у хришћанство, али и у војску ромејског василевса Теофила²⁸ (Michael the Great 2013, 153).

Први доказ који треба навести у прилог одржавања живих веза Нубије и Византије, чак и током X века, а који је сачуван у арабљанским изворима, јесте сведочанство путописца *Ибн Хаукала*.²⁹ Он сведочи да области Нубије зависе од трговачког увоза робе из Византије³⁰ ради недостатка сопствене мануфактуре (Ebn Haukal 1800, 13).

3.2. Нубијска гарда ромејских царева

Помињање робе из „*ирчке земље*“ у Нубији према *Ибн Хаукалу* јесте доказ да трговачки прагматизам није тотално укинуо везе две хришћанске државе. Управо захваљујући томе, несметано се одвијао проток робе. Упоредо са слањем грчке робе у Африку и извозом егзотичних добара³¹ на пијаце Константинопоља, остваривани су веома интензивни

²⁶ Бивајући окићен у злату и украшен раскошним одежама, принц Ђорђе је са подједнако достојном пратњом јахао на камилама кроз Багдад. Опис каже како је у рукама држао златне инсигније: владарску јабуку, крст и жезал са крстом које је држао господски испред себе. Штавише, утисци о његовој свеукупној појави били су охрабрујући за хришћане Ал-Цезире, а дипломатска мисија је носила дубље импликације.

²⁷ Тим поводом био је закључен нови *Бакш*, који је за разлику од ранијих уговора боље позиционирао нубијску страну (Michael the Great 2013, 152–153).

²⁸ Михајло приповеда да је утисак који је оставила нубијска мисија, директан узрок поменутих догађаја. О улози поменутих арабљанских пребега у византијској политици, видети подробније: Treadgold 1997, 439; Kaldellis 2019, 128–129.

²⁹ Хаукалово пуно име гласи *Абул-Касим Мухамед ибн Хаукал ан-Нисиб*.

³⁰ Нубија је зависила од византијског и арабљанског увоза. Отуда први мировни *Бакш* са Арабљанима (651. г.) клаузулама одређује да, у замену за робове, арабљанска страна обезбеђује Нубијцима разна добра (Then-Obłuska 2013, 680).

³¹ Егзотична роба из Африке нарочито је била цењена на ромејском двору. Царска палата у Константинопољу је имала зоолошки врт са увезеним животињама афричке фауне. Тако цар Никифор II Фока нуди своје госту и дипломатском изасланику цара Отона I Немачког, Лиутпранду Кремонском, егзотичне афричке животиње на поклон за двор његовог владара (Liudprand of Cremona 1930, 256–257). Ове животиње су долазиле из *Нубијских земаља* и преко њих чак из дубине афричког континента, потом преко Египта и даље путем мора ка Византији. Посредништво Египта у поклонима и набавци

и непосредни контакти становишта са ових простора. Сведочанство о томе пружа други арабљански извор, односно *Пушојис* Харуна ибн Јахје из прве половине X века. Описујући комплексе империјалног двора у Цариграду, Ибн Јахја наводи као куриозитет међународну и разнолику телесну гарду царева коју примарно сачињавају и Нубијци:³²

„Око царевог двора је опасан бедем који је окружио цео двор, а његова западна страна је *ушврћена* морем и има троја врата од гвожђа. Једна врата се зову врата Бидрун, а друга врата Манкана, а трећа Врата мора. Врата Бидрун улазе у предворје дуго сто корака, широко педесет корака. На две стране предворја је тепих од броката, простирке, јастуци, а на њима људи из Судана (Нубије),³³ које су они покрстили, обучени у одећу проткану златом, а и копља су им била од злата“ (Цвијановић 2007, 33).

Опис златне одеће и златних копаља асоцира на поменути извештај о нубијском посланству у Багдаду из IX века. Осим тога, злато је у културолошком маниру одувек била једна од најпрепознатљивијих асоцијација на Нубије, почевши од најранијих времена старог века.³⁴ Такође, особито је упечатљив осврт на крштење, будући да помиње елемент повезаности Нубијаца и Ромејске империје у погледу християнизације.

3.3. Тамнопути пешадинци у *Критској кампањи 960/961. г.*

Очигледно је да су нубијски гардисти, које помиње Ибн Јахја у првој половини X века, по свему судећи сачували своју традицију служења на цариградском двору у ромејској војсци и током друге половине X века,³⁵ поводом чега не треба заборавити ни Ибн Хаукалова сведочанства о живим трговачким везама из истог периода. Интересантно је да се време стварања Ибн Хаукаловог путописа, почев од 943. па

поменуте егзотичне робе, чак и после X века, сведоче Михајло Аталијат, Јован Скилица (XI век), као и Георгије Пахимер (XIII век) (Радић — Шуица 2016, 1092–1093).

³² Нубијци су у ранијим вековима имали традицију служења у ромејској армији. О нубијском фактору у византијској војсци VII века видети подробније: Christides 2020, 80, 87. Штавише, број нубијских најамника у ромејској војсци VII века достигао је и до 15.000 (Christides 2016, 69).

³³ Харун ибн Јахја користи назив *Судан* који је у арабљанском маниру био еквивалент појму Нубије, то јест *Нубијских земаља* — Макурије и Алодије. За појам Судана као Нубијских земаља и арабљанске изворе о њима, видети опширније: Namid 2016, 129–130.

³⁴ Ибн Хаукал помиње познате руднике злата у областима нубијских Блемија (Ebn Naukal 1800, 13).

³⁵ Јован Каменијат сведочи о присуству „Етиопљана“ и у арабљанској војсци приликом пљачке града Солуна 904. године (Kaminiates 2017, 60).

закључно са 969. годином, подудара са годинама владавине византијског василевса Никифора II Фоке (963–969). Он је као врховни стратег предводио најважнији војни поход Византије у X веку, у циљу поновног овладавања Критом 960/961. године. Ову велику победу епископски је опевао Теодосије Ђакон у свом делу *О завојевању Крима*.³⁶ Сам Теодосије био је савременик догађаја и као члан дворског клира посветио је свој спев царевима Роману II и Никифору II Фоки. Теодосије је као дворски свештенослужитељ био сведок мултиетничности ромејске царске гарде у Константинопољу X века, која је истовремено имала улогу елитних јединица у ратовима (τὰ τάγματα).³⁷ У опису *Кримске кампање*, Теодосије кроз говор Никифора Фоке војницима помиње феномен елитних *тамнопутих пешадинаца*, који се тактички распоређују у кључном моменту критског рата. Теодосије казује:

„Ἄλλ', εἰ δοκεῖ, στήσωμεν ἄνδρας ἰππότας τρις ἑπτὰ τοῖς βάλλουσι πεντηκοντάδας· ἔπειτα πεζῶν ἑξάδας τρισμυρίους, πάντας σιδηροῦς, εἰς θεῖαν μελαγχρόους, ὡς ἂν καταπλήξωσι τοὺς ἐναντίους φανέντες αὐτοῖς τῶν πύλων παρ' ἐλίδα“ (ΑΛΩΣΙΣ ΚΡΗΤΗΣ 2018, 156; Θεοδοσίου Διακόνου 1828, 278).

Византолог Денис Саливан тумачи горепоменути Теодосијев термин „μελαγχρόους“³⁸ у смислу помена „Етиопљана“ (Африканаца) у Византији.³⁹ Истовремено, када је реч о ближем националном одређењу поменутих тамнопутих пешадинаца у ромејској служби, немамо прецизних доказа да би то могли бити Етиопљани који као монофизити, непосредно уочи арабљанске инвазије, мистериозно прекидају односе са Византијом, док насупрот томе извештај говори у прилог Ибн Јахјиног сведочанства о Нубијцима. Наиме, појам „μελαγχρόους“ помиње Херодот када, путујући на југ Нилом, описује тамнопуте становнике Египта, што ће рећи Нубијце (*Notizie di viaggi lontani* 1985, 195).

³⁶ ΑΛΩΣΙΣ ΚΡΗΤΗΣ, ΠΟΝΗΘΕΙΣΙΑ ΠΑΡΑ ΘΕΟΔΟΣΙΟΥ ΔΙΑΚΟΝΟΥ ΤΑΠΕΙΝΟΥ ΤΩΙ ΦΙΛΑΝΘΡΩΠΩΙ ΚΑΙ ΚΡΑΤΑΙΩΙ ΒΑΣΙΛΕΙ ΡΩΜΑΝΩΙ. 2018.

³⁷ О војном значају и успостави традиције тагмате у византијској војсци, видети опширније: Haldon 1999, 78. Царска гарда и професионална тагма је била широког међународног карактера све до времена Василија II Бугароубице. Тада се појављује *Варјашка гарда* која је војним квалитетом на рачун Нормана и доцније Англо-Варјага потиснула све остале најамничке пукове страног порекла у царској гарди. Такође, царска гарда и пукови тагмате Константинопоља подразумевали су висок војни квалитет и због тога су често коришћени у важним ратним кампањама. Порфирогенит сведочи како су X веку у овом смислу Византинци нарочито користили Русе (Porphyrogenetos 2012, 651, 664).

³⁸ Овај јелински термин означава тамнопуте људе, црне коже.

³⁹ Саливанов коментар на маргини 156 странице у ΑΛΩΣΙΣ ΚΡΗΤΗΣ 2018.

Учешће нубијске гарде у рату са Арабљанима на Криту поклапа се са геополитичким токовима друге половине X века. Почетком друге половине X века долази до наглог захлађења односа исламизованог Египта и нубијске Макурије,⁴⁰ док истовремено Ромејска империја планира велике ратне походе северно од Египта према области Егеја и источног Средоземља у циљу освајања Крита и Кипра. Упоредо са византијским војним походом на Крит 961. године, Макуријанци су извршили инвазију на арабљански Египат 951–964. године.⁴¹ Византијска похара Крита на северу исламског света само деценију касније, била је олакшана слабљењем војне моћи тадашњег Египтског калифата и макуријанском похаром Оазе Кхарге на југу (Hasan 1967, 91–92). Оба ова рата била су успешна и допринела су у значајној мери смањењу територија арабљанског коридора у Египту, који је раздвајао ромејске и макуријанске земље. Истину за вољу, не поседујемо непосредне доказе о политичкој и стратешкој координисаности оба ова напада, који су попут

била су успешна и допринела су у значајној мери смањењу територија арабљанског коридора у Египту, који је раздвајао ромејске и макуријанске земље. Истину за вољу, не поседујемо непосредне доказе о политичкој и стратешкој координисаности оба ова напада, који су попут

⁴⁰ X век је доба узлета и војне моћи Макурије (Martens-Czarnecka 2015, 251).

⁴¹ Ово је било доба макуријанске окупације јужних земаља Египта (Martens-Czarnecka 2015, 251).

клетшта обухватили калифат на потезу географске вертикале Византија — Египат — Макурија.

Насупрот томе, учествовање нубијских гардиста у *Кришској кампањи*, као и тектонски потреси које су изазвали напади Ромејске империје и Макурије на Египат (951–964), указују на нешто много сложеније од пуке случајности. Извесно је да су нубијске најезде на југу везале армије Египатског калифата које су на северу могле доћи у помоћ опседнутом Криту 961. године. Узгред буди речено, становници Египатског калифата примали су вапаје Арабљана са Крита да их ослободе од опсаде, да би се, напослетку, геополитички пад Крита показао као катастрофа која је изазвала велики шок за исламски свет (*Θεοδοσίου Διακόνου* 2018, 132; Ђурић 1976, 255). Поврх свега, о везама византијске дипломатије са хришћанском Африком (Нубијом) сведочи и спис *De Ceremoniis*, који садржи обраћање василевса Константина VIII Порфирогенита (†959) „господару Индије“ као „највољенијем пријатељу“ (Porphrogennetos 2012, 691).

Закључак

О теми покрштавања Нубије и њеној хришћанској историји није писано у нашој црквеној историографији. Отуда, црквено-историјско проучавање христијанизације *Нубијских земаља*, независно од Египта и Етиопије, доприноси јаснијем разумевању ширења православља на афричком континенту. Пут христијанизације Нубије и њеног вишевековног изграђивања односа са Византијом био је јединствен и независан у односу на друге афричке цивилизације. Историјске чињенице о вековном континуитету живих веза Нубије и Ромејске империје на особит и веома важан начин бацају ново светло у правцу потпунијег разумевања историје православља у Африци. Појава монофизитске јереси и њено прихватање од стране већег дела коптског становништва у Египту, али и у Етиопији, није у потпуности отргнула источни део афричког континента од припадности православном свету. Нубијска Макурија сведочила је о постојаности снажне православне државе и њене цивилизације дубоко на тлу Африке, чак и неколико векова после ширења монофизитства и исламске експанзије у Египту. Трговачки, дипломатски, војни и језички контакти са Византијом изузетно су важни докази и за црквено-историјска истраживања о православној Макурији, јер откривају њену доследну упућеност на православни свет и на цивилизацијско учешће у *византиској комонвелти*.

Коначно, званичне историографске теорије о наглом краху ну-бијско-византијских веза, до којих је дошло услед губитка заједничке границе, не могу се узети као коначан историјски факт. Ромејски, али и арабљански извори попут путописа Ибн Јахје, остављају довољно простора за тврђење да је нубијско савезништво са Ромејским царством било засновано на темељима византијског покрштавања Нубије. Цивилизацијска упућеност Нубијских земаља на Ромејску империју не може бити тумачена искључиво кроз призму историјског сећања на исту, већ у светлу живих контаката који су одржавани и унапређивани, почев од процеса християнизације још у Јустинијаново доба, па све до друге половине X века.

* * *

Библиографија:

Извори:

- ΑΛΩΣΙΣ ΚΡΗΤΗΣ, ΠΟΝΗΘΕΙΣΑ ΠΑΡΑ ΘΕΟΔΟΣΙΟΥ ΔΙΑΚΟΝΟΥ ΤΑΠΕΙΝΟΥ ΤΩΙ ΦΙΛΑΝΘΡΩΠΩΙ ΚΑΙ ΚΡΑΤΑΙΩΙ ΒΑΣΙΛΕΙ ΡΩΜΑΝΩΙ. 2018. In *The Rise and Fall of Nikephoros II Phokas: Five Contemporary Texts in Annotated Translations* (Byzantina Australiensia, Vol. 23), edited by Denis Sullivan, 124–190. Leiden — Boston: Brill. https://doi.org/10.1163/9789004382169_006.
- Kaminiates, John. 2017. *The Capture of Thessaloniki* (Byzantina Australiensia, Vol. 12). Edited and translated by David Frendo and Athanasios Fotiou. Leiden — Boston: Brill. <https://doi.org/10.1163/9789004344723>.
- Constantini Porphyrogeniti Imperatoris De Ceremoniis aulae Byzantinae* (Corpus Scriptorum Historiae Byzantinae). 1829. Editio B. G. Niebuhrii. Bonnae: Impensis Ed. Weberi.
- Porphyrogennetos, Constantine. 2012. *The Book of Ceremonies; with the Greek Edition of the Corpus Scriptorum Historiae Byzantinae (Bonn, 1829)* (Byzantina Australiensia, Vol. 18). Edited and translated by Ann Moffatt and Maxene Tall. Canberra: Australian Association for Byzantine Studies.
- Θεοδοσίου Διακόνου. 1828. „Άλωσις τῆς Κρήτης“ [„De Creta capta“], ed. F. Jacobsi. In *Leonis diaconi Caloënsis Historia libri decem* (Corpus Scriptorum Historiae Byzantinae), ed. C.B. Hasii, 259–306. Bonnae: Impensis Ed. Weberi.
- Στρατηγική Έκθεσις και Σύνταξις Νικηφόρου Δεσπότην. 1995. In *Sowing the Dragon's Teeth: Byzantine Warfare in the Tenth Century* (Dumbarton Oaks Studies, No. 33), edited by Eric McGeer, 12–59. Washington D. C.: Dumbarton Oaks.

Извори у преводу:

- Књи́а Посѣања. 2004. Приредио са коментарима Атанасије Јевтић. Београд — Требиње: Манастир Тврдош.
- Памфил, Јевсевије. 2003. *Историја Цркве*. Превод Слободан Продић. Шибеник: Епархија далматинска.
- Руфин. 2016. „Књига живот пустињских отаца — Историја монаха у Египту“. У *Извори за Црквену историју*, ур. Радомир В. Поповић, 135–136. Београд: Центар за хришћанске студије.
- Цвијановић, Ирена. 2007. „Путопис Харун ибн Јахје“. *Историјски часопис LV*, 31–43.
- Ebn Haukal. 1800. *The Oriental Geography of Ebn Haukal an Arabian Traveller of the Tenth Century*. Translated by William Ouseley. London: Lincoln's Inn Fields.
- John Bishop of Ephesus. 1860. *The Third Part of the Ecclesiastical History of John Bishop of Ephesus*. Translated by R. Payne Smith. Oxford: University Press.
- Liudprand of Cremona. 1930. *The Works of Liuidprand of Cremona: Antapodosis, Liber de Rebus Gestis Ottonis, Relatio de Legatione Constantionopolitana*. London: Carter Lane.
- Michael the Great. 2013. *The Chronicle of Michael the Great, Patriarch of the Syrians*. Edited by Robert Bedrosian. New York: Long Branch.
- Michel le Syrien. 1905. *Chronique de Michel le Syrien, Patriarche Jacobite d'Antioche, 1166–1199*, Tome III. Traduire Jean-Baptiste Chabot. Paris: E. Leroux.
- The Christian Topography of Cosmas, an Egyptian Monk*. 1897. Edited by J.W. McCrindle. London: Printed for the Hakluyt Society.

Литература:

- Ђурић, Иван. 1976. „Породица Фока“. У *Зборник радова Визанџолошкој институџија XVII*, 189–296.
- Мајендорф, Јован. 1997. *Имџеријално јединство и хришћанске геобе: Црква ог 450. го 680. године*. Превод Јован Ђ. Олбина. Крагујевац: Каленић — Издавачка установа Епархије шумадијске.
- Острогорски, Георгије. 1998. *Историја Визанџије*. Београд: Народна књига Алфа.
- Радић, Радивој, и Марко Шуица. 2016. „Животиње на дар (Из ризнице средњо-вековне дипломатије)“. *Еџноанџројолошки ѳроблеми*, св. 4, 1087–1100.

- Anderson, B. William and Kalu, U. Ogbu. 2005. "Christianity in Sudan and Ethiopia." In *African Christianity. An African Story*, edited by Ogbu U. Kalu, 75–116. Pretoria: University of Pretoria.
- Barnard, Hans. 2009. "The Archaeology of the Pastoral Nomads Between the Nile and the Red Sea." In *Nomads, Tribes, and the State in the Ancient Near East Cross-Disciplinary Perspectives*, edited by Jeffrey Czuchman, 15–41. Chicago: The Oriental Institute of the University of Chicago.
- Burstein, Stanley M. 2008. "When Greek Was an African Language: The Role of Greek Culture in Ancient and Medieval Nubia." *Journal of World History*, Vol. 19, No. 1 (March): 41–61. <https://www.jstor.org/stable/20079460>.
- Christides, V. 2016. "Adventures in the Sixth Century Red Sea: The Nubians who never came." *Proceedings Ekklesiastikos Pharos*, Vol. 2014, No. 1 (March): 68–79. <https://hdl.handle.net/10520/EJC-755a757ac>.
- Christides, V. 2020. "Some Remarks on the Arab Conquest of Egypt from ca. 639–640 AD to ca. 645–646 AD: The Military Aspect." In *Thought, Culture, and Historiography in Christian Egypt, 284–641 AD*, edited by Tarek M. Muhammad and Cornelia Roemer, 75–89. Cambridge: Cambridge Scholars Publisher.
- Drzewiecki, Mariusz. 2016. *Mighty Kingdoms and Their Forts: The Role of Fortified Sites in the Fall of Meroe and Rise of Medieval Realms in Upper Nubia*. Translated by Barbara Majchrzak. Warsaw: Institute of Mediterranean and Oriental Cultures of the Polish Academy of Sciences.
- Haldon, J. 1999. *Warfare, State and Society in the Byzantine World 565–1204*. London: UCL Press.
- Hamid, Mohamed A. A. 2016. "Medieval Sudan in Some Greek, Nubian and Arab Sources." *Proceedings Ekklesiastikos Pharos*, Vol. 2014, No. 1 (March): 127–131. <https://hdl.handle.net/10520/EJC-755c2f665>.
- Hasan, F. Yusuf. 1967. *The Arabs and the Sudan: From the Seventh to the Early Sixteenth Century*. Edinburgh: Edinburgh University Press.
- Hatke, George. 2013. *Aksum and Nubia: Warfare, Commerce, and Political Fictions in Ancient Northeast Africa*. New York: New York University Press and Institute for the Study of the Ancient World.
- Kaldellis, Antony. 2019. *Romanland: Ethnicity and Empire in Byzantium*. Cambridge: The Belknap Press of Harvard University Press.
- Martens-Czarnecka, Małgorzata. 2015. "The Christian Nubia and the Arabs." *Studia Ceranea: Journal of the Waldemar Ceran Research Centre for the History and Culture of the Mediterranean Area and South-East Europe*, Vol. 5, 249–265.
- Munro-Hay, Stuart C. 1997. *Ethiopia and Alexandria: The Metropolitan Episcopacy of Ethiopia*. Bibliotheca Nubica Et Aethiopica. Warszawa — Wiesbaden: Zakład Graficzny Uniwersytetu Warszawskiego.

- Notizie di viaggi lontani: L'esplorazione extraeuropea nei periodici del primo Ottocento, 1815–1845.* 1984. Edited by Maurizio Bossi. Napoli: Guida editori.
- Obłuski, Artur. 2019. *The Monasteries and Monks of Nubia.* The Journal of Juristic Papyrology Supplements, Volume XXXVI. Translated by Dorota Dzierzbicka. Warsaw: Polish Centre of Mediterranean Archaeology and University of Warsaw Press. <https://doi.org/10.31338/uw.9788394684860>.
- Paul, A. 1954. *A History of the Beja Tribes of the Sudan.* Cambridge: Cambridge University Press.
- Starodubcev, Tatjana. 2019. "St. Moses the Ethiopian or the Black. Cult and representation in the Middle Ages." *Зограф: часопис за средњовековну уметност*, бр. 43, 1–22. <https://doi.org/10.2298/ZOG1943001S>.
- Then-Obłuska, Joanna. 2013. "Medieval Transcultural Medium: Beads and Pendants from Makurian and post-Makurian Dongola in Nubia." *Polish Archaeology in the Mediterranean*, Vol. 22, 679–720.
- Treadgold, Warren. 1997. *A History of the Byzantine State and Society.* Stanford: Stanford University Press.
- Welsby, A. Derek. 2002. *The Medieval Kingdoms of Nubia: Pagans, Christians and Muslims in the Middle Nile.* London: British Museum Press.
- Wyżgoł, Maciej. 2017. "A Decorated Bronze Censer From a Cathedral in Old Dongola." *Polish Archaeology in the Mediterranean*, Vol. 26/1, 773–786. <http://dx.doi.org/10.5604/01.3001.0012.1811>.
- Zacharopoulou, Effrosyni. 2016. "The Emergence of the State of Nobadia and the Byzantine Policy." *Proceedings Ekklesiastikos Pharos*, Vol. 2014, No. 1 (March): 231–249. <https://hdl.handle.net/10520/EJC-759cbe3f5>.
- Zacharopoulou, Effrosyni. 2019. "The Memories of Byzantium as Preserved in Nubia's Political Ideology after the 7th Century CE." *Dotawo: A Journal of Nubian Studies*, Vol. 6, 41–66. <https://doi.org/10.5070/D66146251>.

Примљено: 10. 5. 2021.
Исправљено: 4. 11. 2021.
Одобрено: 10. 11. 2021.

* * *

CHRISTIANIZATION OF THE NUBIA AND CONNECTIONS WITH BYZANTIUM TO THE 10TH CENTURY

Slaviša Tubin

Diocese of Zvornik and Tuzla, Bijeljina, Republika Srpska

Summary: *Indications of the first baptismal endeavors in Nubia can be traced back to the apostolic period. The final baptism of all three Nubian states (Nobatia, Makuria, Alodia) took place in the 6th century. A strong and lasting alliance with Byzantium implied cultural, religious and trade contacts. The historiography is dominated by the theory of the collapse of Nubian-Byzantine ties after the Islamic Conquest of Egypt in the 7th century. The similarity of Nubian society with Byzantine after the seventh century is explained by the theory of memory of Byzantium in Nubia. On the other hand, relying on the Arab-Byzantine sources, the trade relations between Nubia and Byzantium can be traced back to the 10th century. According to Ibn Yahya the Nubians appear as a guard of emperors in Constantinople. The general Byzantine term of the Ethiopians mainly denoted various East African peoples in Byzantine sources. In the tenth century, it is possible to identify Nubians in such mentions.*

Key words: *Christianization, Nubia, Makuria, Byzantium, Justinian.*